

VÁRAD*) HELYE A MAGYAR KÖNYVÉSZETI IRODALOMBAN.

Rómer Flóristól.

Alig van munka, melyet újabb időben nehezebben vártunk, nagyobb örömmel fogadtunk, mint Szabó Károly: Régi magyar könyvtár-át. Volt is erre sokoldalú méltó okunk; mert nem csillámló, átmenő értékű tüneménynek néztünk elé. A tudós, kipróbált tollu szerzőnek alapos hírneve, és azon húsz év,

*) Hogy miért irok e helyen: Váradot és nem Nagy-Váradot, mint ezt mai napon írni szokás, arra nem a sajtóságokat kereső különcködés, hanem a történelmi igazság és a honi régészeti tudomány kényszerít; mert ha az újabb kort, Lipót császártól számítva, kiveszszük, azt látjuk, hogy a régi egyházi és világi irodalomban folyvást és következtetőleg épen úgy használtatik: Várad, (miután a Kis-Várda és Pécsvárad valamint Pétervárad is annyira különböztetve van), mint a Gyulafehérvár helyébe, melyben a régi irodalom egészen meg-egyezz, alkalmaztatott: Károlyfehérvár, holott a Székes-, Nándor-stb. Fehérvárok a magyarok előtt eléggé ismeretesek valának.

Sokáig azt hívéim, hogy ezen elnevezés Nagy-Várad, Grosswardein, csak 1693 után jött divatba (lásd Kereszturi II. rész: 263, 282, 289, 290 stb.) miután az okmányokban egyáltalán csak a vára di püspökség, káptalan, város stb. hozatik fel; azonban épen Szabó Károly dicső munkája győzött meg arról, hogy már a XVI-ik században, t. i. 1599-ben Gyulafi János magát Nagyvárad méltatlan tanítónak írja, a XVII-ik században, pedig 1640-ben, 707. sz. a. a. 308. lapon Kecskeméti Miklós Angyalok énekében, magát N. V. T. (Nagy-Várad Tanító)-nak nevezi, hozzá tévén: Nyomtatt. Nagy-Váradon buzgó lelkek költségén. — Ott van egy másik nyomtatvány Püspöki Jánostól, ez Debreczenben 1661-ben írta: Az kereszténység Védoszlopának Meg-Dülését, az az Nagy-Várad nagy Várának Törökök által való kipusztulása és Elfoglalása . . . Irta Püspöki János Váradról elbujdosott Tanító; sőt a 926. sz. a. 1657-ben a »Jesuita Paterek Titkai« nyomtatott: Magnovárdiában; úgy hogy azt kell hinnünk, miszerint ezen elnevezés sokkal előbb hozattatott be, nemesak Lipót császár idejénél; de még az előtt is, midőn újabb időben a nagyobbodó város részei egyesítették és a Nagy-Várad név mintegy nyilvános sanctióra érdemesítettett.

mióta, egyes cikkek után, az egésznek mintaszerű és állandó becsű tulajdonaira következtetheténk, feljogosítottak arra, hogy a munkára a lehetőleg legnagyobb mértéket alkalmazzuk.

Volt is ezen műre minden oldalról elég figyelmeztetés, különféle szempontból tekintették, de azért maradt még elég mondanivalója azoknak, kik e monumentalis munkát még keletkezésében látták, közrebocsátása előtt forgatták és hozzá némi jegyzeteket is írtak. Tagadhatatlan, hogy e roppant fáradozásu műben, quasi sub uno solis radio, együttvéve és ítésetileg feldolgozva találunk mindent, a mihez a szemes szerző és talán valódi baráti is, oly számos év óta hozzá férhettek!

Már helyzetem — és saját viszonyaimnál fogva is messze esem attól, hogy ezen kitűnő munkához, mintegy commentárt írjak, mert ennek minden lapjánál csak azt mondhatnám, tolle et lege! és minden heverő vagy felmetszetlen példány látására nemzeti érzésű genuszom fekete lepelbe burkolódnék. — Ezen vastag kötetben fel fogja találni az egyedíró azt, mit a vallási fergetegekről akar a magyarság kezdetétől fogva tudni; ebből megtudandja, kik voltak a katolikus és reformatusok részéről azok, kik a vallási villongásokat egyházi vagy világi állásukkal előmozdították; kik fogták maguk a meggyőződéstől vezetett tollat, hogy hitelveiket támogassák; kik léptek ki a sikra a templomokban és iskolákban, hogy új még új tanítványokat szerezzenek, és hol találtak menhelyet a nyomdák.

Ohajtjuk tehát, hogy ezen dolgozat, mely komoly oktatást és ritka élvezetet is nyújt, minél szélesebb körökben elterjedjen, már csak azért is, hogy a meglevőt örömmel sajátunknak vallhassuk, hogy a meg nem levőt fölkutassuk, és ezáltal nemzeti irodalmunkat bővítsük; továbbá hogy a netáni tévedéseket helyre ütvén, ez által a második kiadást, melyhez már meglehetősen anyaggal rendelkeznek a könyvbúvárok, annál tökéletesebbé tenni segítsük, és végre a mi az ilyen publicationál a főczél, elérhesük azt, hogy a vidék papjai, tisztjei, tanárai is a közmunkában részt vehén, e munkásság mennél inkább terjedjen és hasznot hajtson.

Arra, hogy e nemzeti nagy munkához én is hozzászóljak, nemcsak az bátorított, mivel mint a szerény író előszavában

mondja: régen éreztem magam is egy ily megbízható kézikönyv hiányát; hogy folytatólag vallja, mi szerint: kézikönyvem nagy figyelmet és gondos vigyázatot kívánó szerkesztésében, bár mennyire igyekeztem is, nem voltam képes minden hibát, tévedést kikerülni; és mivel: bizodalommal kérem föl »úgymond« irodalmunk minden barátját, különösen a könyvtárak birtokosait és tisztviselőit,« mig végre is így szól: Én ugyanis munkáságomate téren befejezettnek nem tekintem, sőt folytonosan igyekezni fogok az eddig elért eredményeket gyarapítani!

Igy szól és csak így szólhat azon férfi, ki a »Régi Magyar könyvtárnak« élete szebb részét, kimondhatatlan fáradalmak közt szentelte; kinek tudományát, és a felvett célban való ritka kitartását egyedül szerénysége érte talán el.

Ez tehát már magában véve elégséges lenne arra, hogy a kitűzött tárgyhoz hozzá is szóljak; de ezenkívül vannak jelenleg más okok is. És pedig először az, hogy régóta ezen kutatások egy részével t. i. a Várad i sajtó mindennemű, de főképen magyar termékeivel foglalkozom; másodszer pedig, hogy a Székesfehérvári országos kiállítás alkalmával nemcsak a várad i újabb nyomda készleteit szeretném a magyar világnak megmutatni, hanem, hogy ugyanottan a nézők azt is lássák, hogy a még rejtekben felejtett, de szabadulásra váró régi munkák száma az eddig ismerteknél sokkal nagyobb, és hogy Várad, a kereszténység hajdani előőrse, a magyarságnak, kelet felé való egyik őrtornya, török-veszélye előtt pedig egyszersmind a nemzeti cultura kútfeje volt, és csak az akaratlanul viselt járom alatt hallgatott, satnyult, temettetett végkép el!

Mi lett légyen Várad hazánk történetében, milyen volt feladata hadászati, egyházi, nemzet-mívelődési szempontból a régiebb korban, azt fejtegetnem itten nem is kell; mert feladatom keretén kívül esik.

Azonban nem vagyunk tökéletesen kielégítve, midőn azt látjuk, hogy mikor egyrészt a magyarság kivívásában a reformáció, főleg a helvét vallás olyan nagy részt igényel, más oldalról a katolikus meggyőződés magának csak oly kis részletet

tulajdonit; holott már abból is, hogy kik pártolják az újabb hitet, eléggé láthatjuk, hogy a római hitvallásuaknak is az értelmiségben, a harcziás írásokban és ellenfeleletekben elég nagy tér nyílik. Nem tudjuk t. i. elhinni, hogy akkor, midőn az új hittérítők majdnem egész erejüket abban fejtették ki, hogy a vallássságuk központjain, és némely nagy urak védszárnyai alatt, mind inkább növekedtek, egyedül egy oldalról és pedig nyomtatott írásban támadtak meg, fejtették ki dogmaikat, és ellenkeztek azokkal, kik ellenük írtak, a másik oldalról főleg azon csodálatosan fegyvert csörtető korban t. i. azon sok tudós püspök, azon sok tanult szerzetes, kikről történetírásunk is eléggé tanúskodik, írásban egészen elhallgattak légyen, akkor t. i., mikor a szólás-szabadság és a védelmi helyzet adva volt; sőt midőn a hatalmas uralkodók szárnyai alatt és mintegy teljesen biztos helyekről szabadon felelhettek támadóiknak.

Távol van tőlem fölteni, hogy szerzőnk bármit elhallgatott volna. Jól tudom, hogy mindenütt, a hol lehetséges, teljes pártatlansággal mutatja ki, melyik munkát, melyik egyháznak kelljen tulajdonítani. Azonban szerző hazánkban nem minden könyvtárban fordult meg; és a hol megfordult, nem volt mindig képes a készlet átkutatására elégséges időt szentelni. A kath. irodalom számos termékei ismeretlenül lappanghatnak tehát kolostoraink és plébániaink könyvesházaiban; a melyeknek őrei — sajnos — hallgatnak, mert rendszerint keveset bolygatják a régi könyveket, sőt gyakran megvetéssel tekintik azokat.

Addig tehát, míg ilyen általános mozgalom, mit a fenebbi okok előidézhetnének, az egész papságot és a tanítói rendet meg nem ragadja, hijában várunk arra, hogy e tekintetben is jogegyenlőség legyen, és lássuk azt is, hogy a magyarság fentartásában egyáltalán a nemzetnek innen is, túl is hasonló része vala.

Több helyen fölvetettük a kérdést, vajjon honnan jött a támadás vagy védelem? könyvünk erre nem adott határozott feleletet, tudományos készletünkhöz folyamodtunk tehát, és ha rövid idő alatt sikerült csak mintegy kettőt hármat az előttünk fekvő munkának nagyon is szorgalmas átkutatása után sajátunknak felismernünk: szabad legyen reméllenünk azt is, hogy itt-ott mások is, kik egyházi és polgári történetünkben jártasabbak, egyeseket

magunknak vissza fognak nyerni, és ez által az egyensúlyt mintegy visszaállítva, örömet okozandnak annak is, ki midőn nekünk ilyen jeles alapmunkát nyújtott, alkalmat is adott arra, hogy azt gyarapítani és tisztázni elősegítsük!

A kik eddig V á r a d ról tüzetesen irtak, nem tevék ezt egyedül magyar szempontból, mint azon könyvírók, kiket egyes munkáknál Szabó is idéz és a kik között e század elején Miller Ferdinánd Jakabot kell említenünk, ki az 1803-ban Pesten kiadott *Fragmenta Veteris Typographiae Magno-Varadensis*ben sok valót, de igen sok hamisat is közöl.

Mint nyomtatványok ismereteseek még előttünk Márki Sándor aradi tanár úrnak főleg Biharmegyet illető fáradozásai, mert a többek közt, nemcsak hogy Biharmegyében megjelent régi könyvekről írt Szabó munkájának kiadatása előtt a nagyváradi lapokban; nemcsak hogy kiadta ő a Biharmegyei nyomtatványokat 1651—1700-ig; hanem a Biharmegyére vagy Nagyváradi tudósokra vagy nyomtatványaikra vonatkozókat szorgalmasan gyűjté, és a Szabadtság 1877-iki számaiban, mindenütt némi itészettel is közlé.

A Szabó Károly által ismertetett 1788 munkából jut Váradra 64 nyomtatott munka, melyek közt sok az egészen ismeretlen; közülök öt még a XVI-ik századba való, és 1565-től —1585-ig terjed; 13 az egyetlen példányban fenlevők közé számíttatik; legnagyobb része pedig azon virágzó korszakba esik, melyben itten Szenczi Kertész Ábrahám sajtója működött, s melyet a 707. számtól a 972-ig számítva 1640-től 1660-ig vagy is húsz esztendeig terjed, midőn a fenebbi nyomdász elüzetvén, Károlyi Gáspár szent bibliájában ezt mondja a 970-ik szám alatt: »Váradon, kezdetetett nyomtatása, a veszedelem előtt: és elvégeztetett Colosvarat Szenczi K. Ábrahám által M. DC. LXI.«

És ha kérdezzük, miből állott akkor az egész magyar irodalom, és miért kell annak nyomait leginkább a papi székhelyeken, és a jámborabb gyűjtőknél keresnünk? Ezekre könnyű a felelet. Amint egyáltalán, ugy nálunk Magyarországon is, a főszűlyt a sz. írásra és annak magyarázataira fektették; innen a sok szentírás, a gyakori Catechismus, imádságos és énekes könyv, házassági és halotti beszédek stb.; mind a két felekezetből paranesis

ad parochos; ezeknek t. i. a szentírásoknak értelmezésére kellettek a gyakori grammaticák, dictionariumok stb. — Sokkal kevesebb volt a valódi szervezetes tudomány: a bölcselkedés, a jus, az arithmetica és a hozzá számítandó kalendariumok; végre a nagyon kedvelt geographia a különféle térképekkel, a haditudomány, az orvosi könyvek és a természeti tárgyak vizsgálata, a festészet és fametszetek, stb. Végre következtek a latin classikusok sikerült fordításai; a magyar eposzok és szindarabok, a valódi római- és görög történelem, és a történetek képzelt utánzása a regényirodalomban; és sok más, a mi csak egyes példányokban fordult elő!

Mind ezekre és még több találandóra hivatkozhatnánk, ha nem kellene attól tartanunk, hogy a legrövidebb idő alatt hiánysokká leszünk, sőt hogy ezen rövid czikk helyett igen is hosszúra nyúló könyvet nyújtunk szives olvasóinknak!

Ugy látszik az egész azonkori irodalomból, hogy V á r a d, egyik kedves helye volt a keletkező nemzeti érzetnek, mert találunk mindenütt V á r a d i a k a t, a hol a hazai ügy mellett munkálkodni kellett.

Hogy csak némelyeket említsünk, kiknek emlékezete mai napig fenmaradt, föl kell hoznunk az irodalmat kedvelő főpapat, főleg a gazdag váradai püspököket, a hazai irodalomnak és a szépművészeteknek előmozdítóit; ezek közt valának Vitéz János, Kálmáncehi Domokos, Martinuzzi Frater György, Forgách, gróf Telegdi, Bársonyi, Benkovich, Kalatay sat.

Nem kevesebbé találhatnak az e helyen nyomdákat pártoló világiak, péld. 1615-ben Bethlen G á b o r, továbbá Bethlen István, Rákóczy György, neje Lorántffy Zsuzsánna és Ferencz, György fíjuk; Rédei Ferencz, Bárcsai Ákos fejedelmek; II. Rákóczy György és fia Zsigmond (1656.) stb.

A különféle főurak közt emlékezetbe hozzuk Báthori Miklóst több megye főispánját, Báthori Kristofot, mint Biharmegyében ugyanazon tisztet viselőt, kinek nejeül 1575-ben Bocskai Erzsébet asszonyt ismerjük; a váradai vár kapitányai közt írnak Gyulai Ferenczről 1660-ban, és Sibrik Györgyről (1663.) Váradai főkapitányról; de beszélnek a váradai Prédikátorokról is, kik közt 1570-ben és 1584-ben említendő Caroli Péter Váradai Paztor; Sásvári Gergely, Nagy-Várad

Predikátor ugyanazon évben; Keserői Dajka János, Váradi Ecclesiának Lelki Pásztor, 1613-ban; Pécs-Váradi Péter 1629-ben, és a Váradon 1641—1653-ig nyomtatott Keresztúri Pál-féle beszédek.

Tudomásunk van arról, hogy az egyházak mellett folyvást az iskolák is tündöklöttek, miért is 1652-ben, Comenius: *Janua linguae Latinae*-je említették, mely in usum Scholae Váradiensis volt írva.

Ennek egykori Rectora volt Stephanus Benjamin Szilágyi 1643-ban; a Poetikát mint collaborator a váradi gymnasiumban tanítá Borsati Pápai Ferencz;

A tanítók közül előhozatnak: Gyulafi János 1599-ben Nagy-Váradi méltatlan tanító;

Kecskeméti Miklós N. V. T. vagyis Nagy-Váradi Tanító 1640-ben; Komáromi István 1648-ban váradi iskolamester; és 1661-ben Püspöki János, ki így írja magát: Váradról elbujdosott Tanító.

(Folytatása következik.)

FELVIDÉKI KÖNYVTÁRBÚVÁRLATOK.

A múlt őszön másfél hónapig utazgattam Felvidékünkön. Egyedül járva be a történelmi és régészeti maradványokkal ellett tájat: szabadon fordúlhattam azon emlékek felé, melyek érdeklődésemet különösen fölhívták. Ennélfogva a könyvtárak kutatását egyik legfőbb czélomúl tűztem ki.

Körmöczbánya volt az első állomás, mely e tekintetben kifizette magát. Művelődésünk ezen egyik legrégebbi sanctuariuma, gazdag és példásan rendezett levéltáron kívül, három becses könyvtárat rejt ódon falai között.

Körmöczbányán legelőbb a besztercebányai schematismusból előnyösen ismert plebániái könyvtárat tekintettem meg. A körmöczi apát-plebános Belházy Imre úr, személyesen volt szíves bevezetni e könyvtárba, mely a templom északi oldalán lévő tág fülkében van fölállítva. Nehány fenyőfa padon